

ИМПОРТ-ЭКСПОРТ МУНОСАБАТЛАРИ МАМЛАКАТ ТАШҚИ- ИҚТИСОДИЙ АЛОҚАЛАРИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ БОШ ОМИЛИ

Ҳилола Шарипова

Тошкент давлат юридик университети

ўқитувчиси, юридик фанлар бўйича

фалсафа доктори (PhD)

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада импорт-экспорт муносабатлари мамлакат ташқи-иқтисодий алоқалари ривожланишининг бош омиллари ёритиб берилган. Маълумки, бугунги кунда савдо профицити иқтисодий ўсишга ёрдам беради. Кўпроқ экспорт деганда, фабрика ва ишлаб чиқариш объектларидан кўпроқ маҳсулот ишлаб чиқарилиши, шунингдек, ушбу фабрикаларнинг ишлашини таъминлаш учун иш билан банд бўлганларнинг сони кўпайиши тушунилади. Экспортдан тушган тушум, шунингдек, мамлакатга истеъмол харажатларини рағбатлантирувчи ва иқтисодий ўсишга ёрдам берадиган маблағлар оқимини англади. Импорт мамлакатдан пулларнинг чиқиб кетишини англади, чунки бу маҳаллий компаниялар (импортчилар) томонидан чет эл корхоналарига (экспорт қилувчиларга) тўланадиган тўловлар ҳақида ҳам қисқача ёритиб ўтилган.

Калит сўзлар: *Экспорт, акциядорлик жамиятлари, савдо профицити, импорт, кичик бизнес, хусусий мулк, бозор иқтисодиёти.*

ABSTRACT

In this article, import-export relations are the main factors of the development of foreign economic relations of the country. It is well known that today trade surplus helps economic growth. More exports mean more output from factories and production facilities, as well as more people employed to keep those factories running. Export earnings also represent an inflow of funds into a country that stimulates consumer spending and promotes economic growth. Import refers to the outflow of money from a country, as it is also briefly explained in terms of payments made by domestic companies (importers) to foreign companies (exporters).

Key words: *Export, joint-stock companies, trade surplus, import, small business, private property, market economy.*

КИРИШ

Ҳозирги кунда мамлакатимизда ташқи савдо алоқаларининг самарадорлигини янада ошириш, ташқи савдони либераллаштириш, экспорт

салоҳиятини мустаҳкамлаш ҳамда рақобатбардош маҳаллий маҳсулотларни ташқи бозорларга чиқариш тизимини такомиллаштириш, маҳсулот ишлаб чиқарувчи корхоналар билан хорижий шериклар ўртасида савдо соҳасида узоқ муддатли барқарор шериклик муносабатларини шакллантириш долзарб аҳамият касб этмоқда.

Албатта, иқтисодиётнинг либераллаштирилиши унинг хорижий инвесторлар учун янада мақбуллаштирилиши, импорт-экспорт муносабатларини ҳуқуқий тартибга солиш тўғрисидаги масалани кўндаланг қўймоқда. Бу ҳолат бир томондан хорижий капитал киритиш ҳисобидан мамлакат иқтисодий ривожланиш имкониятларини кенгайтириши ва иккинчи томондан тегишли давлат иқтисодиётини импорт-экспорт муносабатларига боғланиб қолмаслигига эришишни таъминловчи қонунчилик базасини шакллантиришни тақозо этади. Бунда импорт-экспорт муносабатлари соҳасидаги миллий қонунчилик халқаро хусусий қонунчилик билан мувофиқликда шаклланиши зарур.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Таъкидлаш лозимки, импорт-экспорт муносабатларини ривожлантириш, хорижий инвесторлар учун алоҳида қулайликларга эга, солиқ, божхона, валюта, тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун имтиёзлар ва кафолатлар тизимидан иборат махсус ва алоҳида тартиботни жорий этади ва шу орқали Ўзбекистоннинг инвестиция жозибадорлигини оширади.¹

Иқтисодиётни либераллаштириш 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини амалга оширишнинг муҳим шартларидан биридир. Стратегиянинг «Иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишлари» бобида хусусий мулк ҳуқуқи ва кафолатларини ҳимоя қилиш, хусусий тадбиркорлик ва кичик бизнесга тўлиқ эркинлик бериш, улар фаолиятига давлат идораларининг ноқонуний аралашувига йўл қўймаслик, давлат мулкани хусусийлаштиришни янада кенгайтириш, хўжалик юритувчи субъектларнинг устав жамғармаларида давлат иштирокини камайтириш, давлат мулки хусусийлаштирилган объектлар базасида хусусий тадбиркорликни ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш, мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш жараёнларида давлатнинг иштирокини камайтириш масалаларига алоҳида эътибор қаратилган.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғриси”даги ПФ-4947-сон Фармони, 2017 йил 7 февраль.

Мамлакатимизда бозор иқтисодиётига ўтиш ва бозор муносабатларини чуқурлаштириш жараёнида либераллаштириш, ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ҳаётнинг барча жабҳаларини демократлаштириш, миллий хўжаликда таркибий ўзгаришларни жадаллаштириш макроиқтисодий мутаносибликнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучи бўлиб келаётир. Либераллаштириш тамойиллари туфайли қатор йиллар мобайнида мамлакатимизда иқтисодий ўсиш барқарор турибди.

Ўзбекистонда иқтисодиётни либераллаштириш корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш, миллий иқтисодиётнинг барча соҳаларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни кенг кўламда ривожлантириш орқали амалга оширилмоқда. Либераллаштириш узлуксиз, доимий жараён сифатида бундан кейин такомиллашиб бораверади. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, оила тадбиркорлигини ривожлантириш, «Ҳар бир оила - тадбиркор» Дастурини изчил амалга ошириш унинг кафолати бўла олади.

Ўзбекистонда бозор муносабатларига ўтишнинг илк босқичида чакана савдо ва умумий овқатланиш шаҳобчалари, уй-жой ва маиший хизмат объектлари хусусий қўлларга сотилди, имтиёзли ва текин берилди. Мақсад аҳолида бозор кўникмаларини ҳосил қилиш ва мустаҳкамлаш эди. Иккинчи ва учинчи босқичларда ўрта ва йирик корхоналар давлат тасарруфидан чиқарилди. Натижада акциядорлик жамиятлари, давлат улуши бўлган компаниялар, уюшмалар юзага келди.²

Бозор қанчалик мукаммал восита бўлмасин, барча муаммоларни ҳал этишга қодир эмас. У давлат аралашувисиз иқтисодий мувозанатни таъминлай олмайди. 2007-2008 йилларда бошланган глобал молиявий иқтисодий инқироз сабоқлари буни яққол кўрсатди. Бозор ўзича барчага баробар фоиз ставкаси, баҳо ва даромадлар механизмини ярата олмайди. Истеъмол ва жамғариш ўртасидаги нисбатни сақлаш микродаражада давлат иштироки ва назорати билангина таъминланиши мумкин. Худди мана шу икки нарсада ишлаб чиқариш ва аҳоли даромадларини ўстиришнинг беқиёс имконияти мужассам.

Босқичма-босқич эркинлаштириб бориш ўтиш даврининг ўзидаёқ ўзининг ижобий натижаларини бера бошлади. 90-йиллар ўрталарига келиб ялпи саноат маҳсулоти, кейин эса ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқариш бозор ислохотларидан олдинги даражада тикланди. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози йилларида ҳам иқтисодиётда ўсиш давом этди. Ислохотларни

² Cheffins Brian. Dividends as a Substitute for Corporate Law: The Separation of Ownership and Control in the United Kingdom. – ECGI - Law Working Paper №69 / 2006. – 2006..

чуқурлаштириш, таркибий қайта қуришлар, ишлаб чиқаришни модернизациялаш, диверсификациялаш, кичик бизнесни ривожлантириш, хусусий мулкнинг устувор ролини таъминлаш, давлатнинг иқтисодийдаги иштирокини босқичма-босқич камайтириб бориш ҳисобига иқтисодий самарадорлик таъминланди.³

Маълумки, савдо профицити иқтисодий ўсишга ёрдам беради. Кўпроқ экспорт деганда, фабрика ва ишлаб чиқариш объектларидан кўпроқ маҳсулот ишлаб чиқарилиши, шунингдек, ушбу фабрикаларнинг ишлашини таъминлаш учун иш билан банд бўлганларнинг сони кўпайиши тушунилади. Экспортдан тушган тушум, шунингдек, мамлакатга истеъмол харажатларини рағбатлантирувчи ва иқтисодий ўсишга ёрдам берадиган маблағлар оқимини англатади. Импорт мамлакатдан пулларнинг чиқиб кетишини англатади, чунки бу маҳаллий компаниялар (импортчилар) томонидан чет эл корхоналарига (экспорт қилувчиларга) тўланадиган тўловлардир. Импортнинг юқори даражаси барқарор ички талаб ва ривожланаётган иқтисодийни кўрсатади. Агар импорт асосан машина ва ускуналар каби самарали активларга эга бўлса, янада яхши бўлади, чунки улар узоқ муддатда самарадорликни оширади.

Агар экспорт яхши ўсаётган бўлса, лекин импорт сезиларли даражада пасайган бўлса, бу дунёнинг қолган қисми ички иқтисодийга нисбатан яхши ҳолатда эканлигидан далолат беради. Аксинча, агар экспорт кескин пасайиб, лекин импортнинг ўсиши кузатилса, бу ички иқтисодийнинг чет эл бозорларига нисбатан яхшиланаётганлигидан далолат беради.⁴

Мамлакатнинг импорти ва экспорти унинг алмашинув курси ўртасидаги ўзаро боғлиқлик туфайли мураккабдир. Валюта курси савдо профицитига (ёки дефицитга) таъсир қилади, бу эса ўз навбатида валюта курсига таъсир қилади ва ҳоказо. Умуман олганда, заиф миллий валюта экспортни рағбатлантиради ва импортни қимматроқ қилади. Аксинча, кучли миллий валюта экспортни қийинлаштиради ва импортни арзонлаштиради.

Мамлакатимизда ҳар йили 30 мингдан зиёд кичик бизнес субъектлари барпо этилмоқда. Кичик бизнеснинг ялпи ички маҳсулотдаги ҳиссаси 56,9 фоизга, саноат ишлаб чиқаришида эса 45 фоизга етказилди. Тадбиркорлик фаолиятдан олинадиган даромадлар улуши 52 фоизни ташкил этди. Кейинги

³ Cheffins Brian. Dividends as a Substitute for Corporate Law: The Separation of Ownership and Control in the United Kingdom. – ECGI - Law Working Paper №69 / 2006. – 2006..

⁴ Baker M., Wurgler J. Why Are Dividends Disappearing? An Empirical Analysis. – Harvard University Working paper, 2002; Baker M. Wurgler J. A Catering Theory of Dividends. – Harvard University Working paper, 2002; Baker M., Wurgler J. Investor Sentiment. A Cross Section of Stock Returns. – Harvard University Working Paper, 2003 <http://www.harvard-law.edu/>

икки йилда 378 акциядорлик жамиятидаги давлат улуши савдога кўйилди. Хўш, бу нима беради?⁵

Биринчидан, акциядорлик жамиятлари давлатга тегишли қисмининг сотилиши давлат ғазнасига мўмай маблағ келтиради. Иккинчидан, давлатнинг қўли хўжалик юмушларидан бирмунча бўшайди. Учинчидан, мамлакатда тадбиркорлик муҳити кенгайди. Бундан ҳам давлат, ҳам мулкдорлар ва оддий кишилар ютади. Асосийси, бозор ислохотларини чуқурлаштириш шуни талаб қилади.

Давлатнинг монопол мавқеи углеводород хомашёси, рангли металллар, уран қазиб олиш, темир ва автомобил йўллари, авиаташувлар, электр энергияси ишлаб чиқариш, электр ва коммунал тармоқларда сақланиб қолиши лозим. Бошқа соҳалардаги давлат активларини давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш давом этади. Хусусийлаштирилган давлат мулки объектлари чет эллик инвесторларга сотилмоқда. Жумладан, юзлаб мулк мажмуалари танлов асосида инвестиция киритиш шарти билан «0» қийматда янги мулкдорларга сотилди. Улар эса инвестиция киритиш, минглаб ишчи ўринларини яратиш мажбуриятини олди.⁶

Иқтисодий эркинлаштириш жараёни пировард мақсад бўлмаслиги керак. Агар эркинлаштириш суръатлари, иқтисодий эркинлаштиришнинг ўсиш сифат кўрсаткичлари, аҳоли турмуш даражаси баробарида кечса янада яхши бўлади. Ўзбекистон иқтисодий ўсиш прогнозларига кўра, дунёдаги тез ривожланаётган мамлакатлар қаторидан жой олди. Минг йиллик ривожланиш мақсадларига эришгани учун озик-овқат хавфсизлигини таъминлаш борасида ҳам олдинги ўринларга чиқди. Ушбу кўрсаткичлар ҳозирги шароитда анча юқори ҳисобланади. Чунки жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози ҳали тўла барҳам топгани йўқ, давлатларнинг бир-бирига санкция ва эмбарголар қўллаши авж олмоқда. Қолаверса, муҳим товарларга ташқи талаб камайиб, нархлар пасайиб бормоқда, талабга нисбатан таклиф устунроқ. Бу каби ташқи иқтисодий ва сиёсий беқарорлик миллий иқтисодийга ўзининг салбий таъсирини ўтказмасдан қолмайди, албатта.

Валюта ва ташқи савдо бозорини эркинлаштириш иқтисодий эркинлаштиришнинг муҳим бўғинларидан бири бўлиб, давлат пул-кредит сиёсатига жиддий ўзгаришлар киритишни талаб қилади. Монетар сиёсат давлат

⁵ Baker M., Wurgler J. Why Are Dividends Disappearing? An Empirical Analysis. – Harvard University Working paper, 2002; Baker M., Wurgler J. A Catering Theory of Dividends. – Harvard University Working paper, 2002; Baker M., Wurgler J. Investor Sentiment. A Cross Section of Stock Returns. – Harvard University Working Paper, 2003 <http://www.harvard-law.edu/>

⁶ Cheffins Brian. Dividends as a Substitute for Corporate Law: The Separation of Ownership and Control in the United Kingdom. – ECGI - Law Working Paper №69 / 2006. – 2006..

ёки унинг Марказий банки томонидан макроиктисодий вазиятга таъсир кўрсатиш мақсадида муомаладаги пул массасини ошириш ёки пасайтириш орқали амалга ошириладиган воситадир. Бу сиёсат фоиз ставкаси ва айирбошлаш курси, тўлов баланси, устидан назорат, инфляцияни жиловлаш, умумий бандликни ошириш, баҳолар даражасини меъёрлаш ва бошқа тадбирларни ҳам ўз ичига олади.⁷

Харакатлар стратегиясига мувофиқ, 2017 йил 2 сентябрда Ўзбекистон Республикаси Президенти Валюта сиёсатини эркинлаштириш тўғрисидаги фармонни имзолади. Ундан асосий мақсад, барча бозор иштирокчилари учун бир хил шароит яратиш бўлиб, бозордаги турли-туман валюта курслари ўрнига ягона расмий курс белгиланди. Корхона ва аҳолида чет эл валютасини эркин сотиб олиш имкони пайдо бўлди. Эндиликда аҳолида пул ўтказмаларини миллий валютада олишни афзал кўраётгани кузатила бошлади. Асосийси, валюта бозоридаги ноаниклик, нуфузли валюта курсларининг ҳар куни, ҳар соатда ўйнаб туриши аҳолида ажиотаж, яъни шов-шув талабни кучайтираётган эди. Энди эса Президент ва Марказий банк кафолати остида валюта бозорига аниклик ва шаффофлик киритилди. Бугун ўзбекистонлик турист, бизнесмен, талаба ёки даволанувчи чет элда туриб конверсион картасидаги валютани банкоматдан хоҳлаган миқдорда нақд маблағ сифатида ечиб олиши мумкин.

Иккинчидан, либераллаштириш иқтисодиётнинг қайси соҳасида кечмасин, комплекс характерга эга бўлиб, маълум шарт-шароитларни тақозо этади. Айни пайтда мамлакатда макроиктисодий барқарорлик ва инвестицион фаоллик сақланиб турибди, иқтисодий ўсиш бўйича давлат дастурларини рўёбга чиқариш жадал бормоқда. Солиқ ва банк тизими ислохотлари кетмоқда, бизнесни юритиш ва экспорт соҳасидаги маъмурий тўсиқлар олиб ташланмоқда. Булар ҳаммаси пул-кредит тизимини такомиллаштириш, соҳани либераллаштиришга хизмат қилади.

Валюта бозори либераллашуви ташқи савдога ҳам ижобий таъсир кўрсатмоқда. Бу соҳада рақобатбардошликни ошириш, экспорт корхоналарини қўллаб-қувватлаш, фермер хўжаликлари, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспорт фаолиятини рағбатлантириш, уларга имтиёзлар тизимини такомиллаштириш, божхона тартиб-қоидаларини соддалаштириш ва ташқи савдо операцияларини амалга ошириш муддатларини кескин қисқартириш, ташқи савдо тарифларини пасайтиришга оид

⁷ Correia da Silva L., Goergen M., Renneboog L. Dividend Policy and Corporate Governance. – Oxford University Press: Oxford, 2004.

хужжатларни расмийлаштиришларнинг электрон шаклига ўтиш ва бошқа чоратadbирлар кўрилмоқда.

Расмий валюта курси қийматини юқори даражада маъмурий йўл билан сунъий ушлаб турилиши миллий товар ва хизматлар экспорти ривожининг асосий тўсиқларидан бири эди. Бошқача айтганда, валюта бозори эркинлашмагани миллий товар ва хизматларнинг ташқи бозордаги рақобатбардошлигини пасайтирар, экспортда хомашё ҳиссаси юқори қолишига олиб келарди. Энди эса мамлакат экспорти таркибида нохомашё товарлари ҳиссасини ошириш, соҳада институционал қайта қуришлар, охир-оқибатда импорт ўрнини босадиган моделдан экспортга йўналтирилган ташқи иқтисодий моделга ўтилмоқда. Аммо экспортга йўналтирилган ишлаб чиқариш рақобатбардош маҳсулотларни тақозо қилади. Бу эса четдан машина ва асбоб ускуналар, янги техника ва технология киритишни талаб қилади. Бозор иқтисодиёти тартибига кўра, ташқаридан кирмаса, ташқарига чиқариб ҳам бўлмайди. Шу ўринда миллий иқтисодиётни икки томонлама қатновли катта магистрал йўлга ўхшатиш мумкин.⁸

Иқтисодий ҳаётнинг барча жабҳаларини, жумладан, валюта бозорини либераллаштириш, давлатнинг халқаро имижини билан боғлиқ катта ҳодиса. Лекин улар устидан, шунингдек, эмиссия, чет элдан пул кўчирмалари устидан қатъий назорат ўрнатилмаса, иқтисодиётнинг реал ўсиши ва муомаладаги пул миқдори ўсиш суръатлари ўртасидаги фарқ сифатида доимо пайдо бўладиган инфляцияни келтириб чиқариши ҳеч гап эмас. Монетар сиёсат билан фискал сиёсатни кўшиб олиб бориш бундай ҳолатларнинг олдини олиш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати (REFERENCES)

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғриси”даги ПФ-4947-сон Фармони, 2017 йил 7 февраль.
2. Cheffins Brian. Dividends as a Substitute for Corporate Law: The Separation of Ownership and Control in the United Kingdom. – ECGI - Law Working Paper №69 / 2006. – 2006..
3. Baker M., Wurgler J. Why Are Dividends Disappearing? An Empirical Analysis. – Harvard University Working paper, 2002; Baker M. Wurgler J. A Catering Theory of Dividends. – Harvard University Working paper, 2002; Baker M., Wurgler J.

⁸ Correia da Silva L., Goergen M., Renneboog L. Dividend Policy and Corporate Governance. – Oxford University Press: Oxford, 2004.

Investor Sentiment. A Cross Section of Stock Returns. – Harvard University Working Paper, 2003 <http://www.harvard-law.edu/>

4. Correia da Silva L., Goergen M., Renneboog L. Dividend Policy and Corporate Governance. – Oxford University Press: Oxford, 2004.

5. Гулямов С.С. Развитие законодательства об акционерных обществах в системе корпоративных отношений и проблемы его совершенствования: Дисс. ...докт. юрид. наук. – Т.: Ташкентский Государственный юридический институт, 2005.